

ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИЗКУСТВОТА – БАН

арх. Александър Константинов Смолянов
докторант на самостоятелна подготовка

СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ В ГРАДОУСТРОЙСТВЕНАТА ТЕОРИЯ

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за присъждане на образователната
и научна степен „доктор” по научна специалност
„Теория и история на архитектурата”, 5.7

Рецензенти:

доц. д-р арх. Веселина Пеневска

доц. д-р арх. Александър Слаев

София, 2015 година

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на 22.06.2015 год. на разширено заседание на сектор „Архитектура”.

Дисертационният труд съдържа: основен текст с обем 200 страници, състоящ се от увод, четири глави, заключение, справка за приносите и публикации по темата на дисертацията; литература от 265 заглавия, включително 74 заглавия на кирилица, а останалите на латиница; 10 приложения, съдържащи 2 схеми, 3 таблици и 28 фигури.

Публичната защита ще се състои на 02.11.2015 год. от 11:00 ч. в залата на ИИИЗк на заседание на научно жури в състав: доц. д-р арх. Александър Слаев, ВСУ, доц. д-р арх. Веселина Пеневска, ИИИЗк, проф. д-р арх. Константин Бояджиев, НБУ, доц. д-р арх. Мария Давчева, ИИИЗк, доц. д-р ланд. арх. Юлия Радославова, доц. д-р арх. Борислав Борисов, УАСГ, резервен член, проф. д-р арх. Малвина Русева, ИИИЗк, резервен член.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в отдел Административно обслужване на Института за изследване на изкуствата – БАН, ул. „Кракра” № 21.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

УВОД	
Обща характеристика на дисертационния труд	3
ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	
Глава 1. Предпоставки за развитие на градоустройствената теория	6
Глава 2. Особенности и диференциация на градоустройствената теория	7
Глава 3. Преглед на направленията в градоустройствената теория	11
Глава 4. Характеристика и развитие на съвременната градоустройствена теория	20
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	
Справка за приносите на изследването	32
Публикации по темата на дисертацията	33
ПРИЛОЖЕНИЕ	
Съдържание на дисертационния труд	34

У В О Д

Обща характеристика на дисертационния труд

Втората половина на ХХ в. е период на основни промени в градоустройството и градоустройствената теория. След доктрината на модернизма до наши дни се появяват и равностойно съществуват различни идеи, концепции, теории, направления. Мултипарадигмалността и многопосочното развитие пораждаат *необходимост от осмисляне* в самата градоустройствена теория, а от него произтича *необходимостта от цялостно изследване* на особеностите, структурата и развитието на градоустройствената теория в проблемния период – от средата на ХХ в. насам, когато възникват нови направления.

Познаването на съвременните тенденции и направления в градоустройствената теория е *актуално* за тематичното, проблемно и методологично насочване на изследванията и е от значение за понататъшното ѝ развитие. Актуалността се потвърждава и от появяващите се през последните десетилетия синтетични изследвания върху развитието на градоустройството и градоустройствената теория.

Състояние на въпроса. Проучени са публикации за състоянието и подразделението на научната дисциплина градоустройство, изследвания на концепциите и направленията в градоустройството и градоустройствената теория, извършени от чуждестранни автори (Г. Алберс, Й. Бах, З. Яргина, Дж. Броудбент, Дж. Ланг, Д. Гозлинг, Б. Мейтланд, Н. Елин) и от български автори за техни тематични изследвания (Л. Тонев, И. Никифоров, К. Бояджиев, В. Пеневска, Д. Желева) или общ преглед (М. Тодорова, А. Ковачев, А. Смолянов). Посочена е разпространената класификация на теориите на процедурни (планировъчни) и субстанциални (устройствени), нормативни и позитивни, както и автори, които се придържат към нея или я критикуват. В публикациите се привеждат повече съдържателни, отколкото научни характеристики на градоустройствената теория. Последните са подложени на критика от А. Кътберт и от С. Маршал, който показва собствения ѝ потенциал за научно развитие и отхвърля привнасянето на теории от социалните науки и физиката. От проучените единствено книгата на Н. Тейлър е посветена изцяло на състоянието и развитието на градоустройствената и планировъчната теория след 1945 год. до 90-те години във Великобритания. Според него трите значителни прехода във възгледите за градоустройството и в теоретичното мислене през този период там не са смени на парадигми, тъй като елементи от новата фаза се зараждат в предишната фаза, елементи от която остават в новото развитие.

Констатирано е частично несъответствие на проучените публикации по обхват и пълнота на изследваните въпроси спрямо необходимото цялостно изследване на съвременната градоустройствена теория за осмисляне на нейното състояние на мултипарадигмалност и многопосочно развитие. В публикациите не е намерен отговор на следните **въпроси**: Кои са особените съдържателни и научни предпоставки за състоянието на мултипарадигмалност и многопосочно развитие на съвременната градоустройствена теория? Има ли тя организация на знанията, връзки с други научни области и структура от теоретични единици при тази мултипарадигмалност? Какви са тенденциите във времето по тези въпроси с оглед на многопосочното ѝ развитие и по какъв начин протича то? Тези въпроси стоят пред дисертационното изследване.

Обект на изследване в дисертационния труд е градоустройствената теория като съвкупност от теории, теоретични изследвания и концепции със съдържащите се в тях знания за устройството, формата, процесите и контекста на града.

Градоустройствената теория се изследва в периода на мултипарадигмално развитие след доктрината на модернизма – във времевия **обхват** от 50-те години на XX в. до първото десетилетие на XXI в. Този тип развитие с възникващи нови направления предпоставя разклонената структура на съвкупната теория до днес. Обхваната е чуждестранната теория – в Западна Европа и частично в САЩ и бившия СССР, за да се получи по-пълна картина на теоретичното мислене. Анализ на българската градоустройствена теория трябва да се направи в отделна научна задача, но към нея се насочват препоръките от настоящото изследване въз основа на сравнителни констатации за тематиката ѝ.

Предмет на изследване са градоустройствено-съдържателните и научните характеристики на теориите, проследени в отношения и развитие през определения период с оглед значението им за съвкупната теория. Обектът и предметът определят характера и съдържанието на изследването: проблематика, идеи, концепции, методологии, ценности, въобще промените в теоретичното мислене и тяхното отражение в интегралните характеристики и знания на градоустройствената теория.

Но характеристиките на съвкупната теория зависят от наличието или липсата на порядък на разнообразните знания и многобройните теории. Затова ключов **проблем** на изследването е структурирането на градоустройствената теория – намирането на организация на знанията, структура от теоретични единици и фази на развитието. В труда теориите с общ възглед за решаването на сходна проблематика и тематика се обединяват в направление. Направленията от своя страна са ориентирани към определени общи разбирания за града и градоустройството.

Наличието на многобройни теории с различни концепции, направления с различни възгледи, както и многоаспектността на града са основания да се формулира като **основна теза** на дисертационния труд мултипарадигмалността – синхронна и диахронна не само в периода след доктрината на модернизма, а въобще присъща на градоустройствената теория. Мултипарадигмалност означава, че по едно и също време в съвкупната теория са налице повече от една парадигмални ориентации на теориите и направленията. С течение на времето възникват нови парадигми, а някои предходни затихват след периоди на равностойност, конкуренция и доминиране. Формулира се и **хипотеза** за паралелизъм в развитието между градоустройствената теория и нейните предпоставки. Въз основа на междинни резултати в глава 2 е формулирана **теза** за структурата на градоустройствената теория. Тезите са подложени на проверка и потвърждение в хода на изследването.

Целта на дисертационния труд е да се характеризира състоянието и да се концептуализира структурата и развитието на градоустройствената теория в периода от средата на XX в. до първото десетилетие на XXI в.

Поставената цел се реализира чрез изследвания по произтичащите от нея **четири основни задачи**:

- 1) Определяне на предпоставките за развитие на градоустройствената теория;
- 2) Определяне на особеностите на градоустройствената теория и признаците за нейното характеризиране;
- 3) Изследване на структурата на градоустройствената теория и организацията на знанията, разкриване и преглед на направления;
- 4) Обща характеристика, тенденции, фази и концепция за структурата и развитието на градоустройствената теория.

Методологията на изследването е хипотетико-дедуктивен подход в съчетание със синхронен и диахронен подход към градоустройствената теория, както и с други методи съобразно основните задачи: теоретичен анализ и синтез по отношение на особеностите, състоянието и структурата на градоустройствената теория, сравнителен анализ по отношение на теориите и направленията, исторически подход относно развитието на предпоставките, направленията и съвкупната теория. Прилагат се и методи на индукция и дедукция.

Обектът, предметът, целта и задачите предпоставят метатеоретичното равнище на изследване, за да може да се обхване развитието на съвкупната градоустройствена теория. Като **очаквани резултати** от изследването са заложили извеждане на тенденции в градоустройствената теория в периода от средата на XX в. до началото на XXI в. и синтезиране на концепция за нейната структура и развитие.

ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Формулираните основни задачи на изследването определят *структурата на изложението* в увод, четири глави, съответстващи на четирите задачи, и заключение.

Глава 1. ПРЕДПОСТАВКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ГРАДОУСТРОЙСТВЕНАТА ТЕОРИЯ

Задачата на първа глава е да се установят и характеризират предпоставките за построяването, съвременното състояние и развитието на градоустройствената теория. Определени са две групи предпоставки: а) градоустройствени и б) научни предпоставки. Предпоставките са разгледани в развитие по съпоставими периоди, така че да може да се направи паралел както между тях, така и с фазите на развитие на градоустройствената теория.

1.1. Градоустройството при условията след 1945 година

Градоустройството като изградена реалност, планировъчни и управленски подходи е характеризирано паралелно със социално-икономическите условия в три фази на развитие:

1.1.1. Модерно градоустройство в края на индустриалната епоха при условията на фордизъм и социална държава;

1.1.2. Постмодерно градоустройство в постиндустриалното общество при условията на постфордизъм;

1.1.3. Градоустройство за формиращото се информационно общество при условията на глобализация, икономика на знанието и неолиберална държава.

С различните характеристики на фазите на развитие се установява, че обектът на градоустройствената теория се променя. На трите фази социално-икономическо развитие от 50-те години насам съответстват три социално-икономически типа градове – индустриален, постиндустриален и формиращ се информационен, всеки с различна проблематика съответно на модерното, постмодерното градоустройство и градоустройството на градската комплексност. Всеки следващ социално-икономически и градоустройствен тип не отменя, не замества предходния, а стеснява обхвата му и частично го осъвременява. Различните типове градоустройство съществуват паралелно, едновременно и с взаимопроникване в пространството на един град поради дълготрайността и голямата инертност на изградената среда.

1.2. Научни предпоставки

Като научни предпоставки са определени научноизследователските основания (норми за описание и обяснение, доказателство и обосноваване на знанията) и философските основания (основни положения за градоустройствената реалност, за познанието, методологията и ценностите). Те заедно с картината на градоустройствената реалност (от §1.1) съставят *предпоставките за построяване на градоустройствени теории*. Всяка градоустройствена теория има като изходна база съчетанието на определени предпоставки за построяването ѝ и компоненти на познавателната дейност. Развитието на съвкупната градоустройствена теория протича при наличието на *втора група предпоставки – тенденциите в развитието на науката*: 1) усложняване на обектите на изследване, 2) разширяване на епистемологичния хоризонт, 3) хуманизация и светогледни промени в науката, 4) организация и продукция на научното знание. Те са проследени в периода от обособяването на градоустройството и неговата теория – от средата на XIX в., до днешно време.

Научното развитие е обобщено в три фази, както е прието във философията на науката: класическа фаза (от Новото време – XVII в., до края на XIX в.), некласическа фаза (първите три четвърти на XX в.) и последна, съвременна фаза (постнекласическа – от последната четвърт на XX в. до наши дни). Във всяка фаза на научно развитие е направена връзка с градоустройството съответно на класическия и късния модернизъм, на постмодернизма и градската комплексност. На основание на този паралел е изказано предположение, че градоустройствената теория преминава през същите три фази на научно развитие, само че за по-краткото време от средата на XX в. насам.

Разгледаните градоустройствени и научни предпоставки за построяване и развитие на градоустройствената теория, и по-точно многоаспектността на града, проблематиката на различните типове градове и градоустройство, различната онтология, епистемология и методология във фазите на научно развитие, са основа за особеностите и диференциацията на градоустройствената теория, които се изследват в следващата глава.

Глава 2. ОСОБЕНОСТИ И ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА ГРАДОУСТРОЙСТВЕНАТА ТЕОРИЯ

Задачите на втора глава са да се определят особеностите, които отличават градоустройствената теория и обуславят естеството на нейната организация, да се определят съдържателни и научни характеристики за

диференциация на равнищата на организация на знанията и теоретичните единици и въз основа на характеристиките да се пристъпи към разкриване на направления.

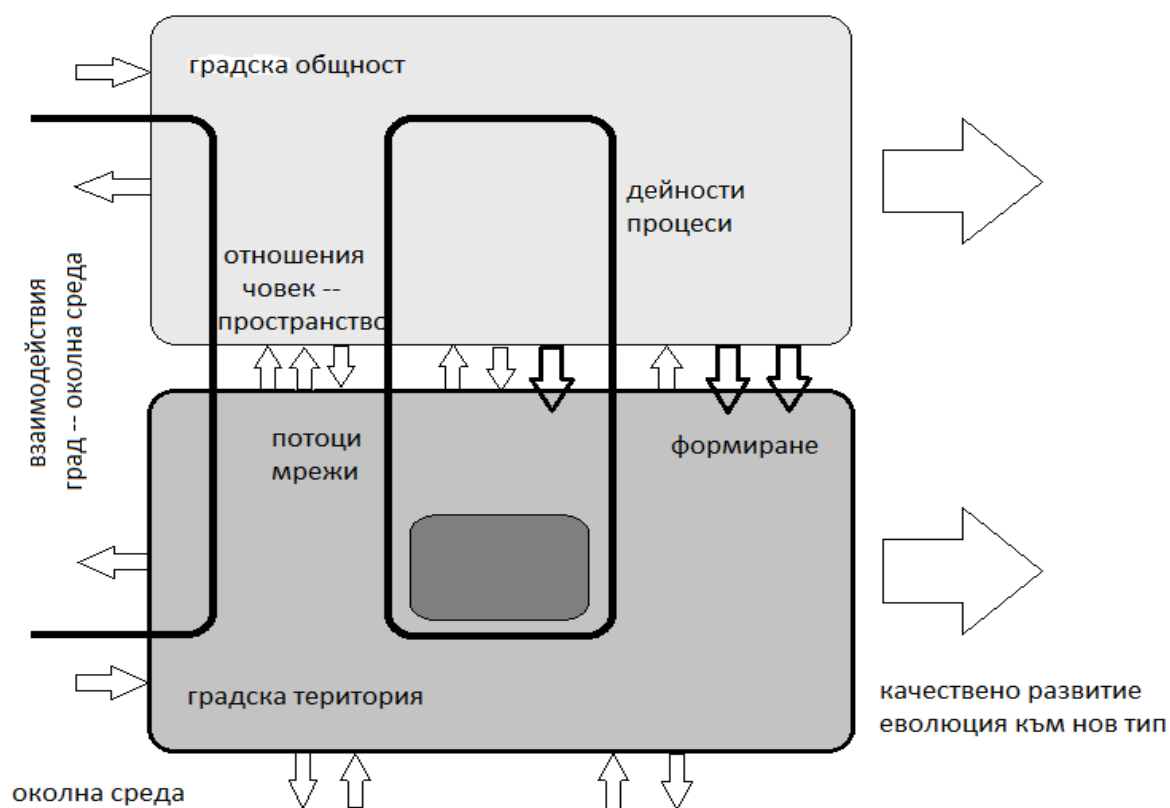
2.1. Определяне и особености на градоустройствената теория

В началото е определено съвременното градоустройство като междинно равнище на материално-пространствената среда, отличаващо се с пространственост и непосредствено въздействие върху човека, при взаимопроникване и застъпване със съседните равнища – архитектурно и регионално, като многоаспектна и мултидисциплинарна област, част и равнище от урбанистиката. Коментирано е подразделението на теорията в предметната област градоустройство на градоустройствена теория и теория на градското планиране, като е отбелязано не само различното им естество, но и взаимната им обусловеност и съдържателно допълване. Дисертационното изследване на градоустройствената теория е обосновано със съдържателни и научно-методологични мотиви.

Отделната градоустройствена теория е определена в труда като концептуално организирана система от научни знания, обосновани и взаимно свързани твърдения за обхванатата и организирана от градоустройството пространствена реалност в отношение със социалната реалност. Теорията обхваща онези знания, които се отнасят до предмета на изследване, и ги организира около определена идея или концепция. Теорията дава принципно решение на фундаментален или общ проблем за голяма съвкупност обекти, а не конкретно решение на частен проблем за отделен обект и по това се отличава от практиката. Това не отрича възможността в конкретен проект в зависимост от подхода да се достигне до идея или концепция с теоретична стойност. В широк смисъл със *събирателното понятие „градоустройствена теория“* се означава цялата съвкупност от теории, теоретични изследвания и достоверни концепции със съдържащите се в тях знания в областта на градоустройството.

Въз основа на теоретичен модел на организираната от градоустройството реалност (фиг. 1), са определени *особеностите на градоустройствената теория*: сложност и средови характер, интердисциплинарност, валидност за определени условия, познавателна и проективно-прогностична насоченост, ценностна натовареност. Особеностите на градоустройствената теория отразяват вътрешната ѝ сложност във връзка с разнородността на градоустройствената материя и трудното третиране с подходящи научни средства на компонентите с противоположно естество. Възможни са различни аспекти и конкретизации на обекта и предмета на изследване, различни теоретични

концепции, методологични подходи и интерпретации. Ето защо има голям брой градоустройствени теории, които обаче не разглеждаме изолирано, тъй като те изследват и решават проблематиката на общ обект – града

Фиг. 1. Теоретичен модел на организираната от градоустройството реалност

и градоустройството. На основата на тези съображения е формулирана **теза за структурата на градоустройствената теория**. Тя предлага три равнища на организация на знанията и теоретичните единици: а) теории (всяка със своя теоретична концепция), б) направления (всяко образувано от знанията на група теории с общ възглед) и в) равнище съвкупна теория (с определени разбирания за града и градоустройството). По-нататък тезата е разгърната и подложена на проверка, като накрая прераства в концепция, но с въвеждането ѝ дава насока на изследването, което в следващия параграф се насочва към междинното равнище.

2.2. Разкриване на направления в градоустройствената теория

Направленията са междинно структурно равнище между отделните теории и съвкупната теория. *Направлението* не е обособена теоретична единица, а е организация на знанията от група теории, които споделят общ възглед по определена тематика и проблематика, въпреки че имат

различни концепции и методи по отделните проблеми. Определени са *градоустройствено-съдържателни и научни характеристики*, при сходство по които знанията и съответните теории могат да бъдат организирани в направления.

Научните характеристики са две групи: а) философско-методологична ориентация на теориите и б) признаци за класификация на теориите (нормативен статус, обхват на проблематиката и др.).

Градоустройствено-съдържателните характеристики са два вида: а) пораждащи необходимостта от изследвания и нови теории и б) концептуални характеристики.

Към първия вид пораждащи, съдържателни характеристики, спадат *основните въпроси на градоустройството*, които са и *основни теми на градоустройствената теория*. Определени на основата на теоретичния модел (фиг. 1), те изразяват съществени за градоустройството пространствени и времеви прояви на града: териториално-пространствено устройство на града, форма в градоустройството, пространствен израз на отношенията човек – пространствена среда, както и процеси на функциониране, формиране и развитие (всяка тема със съответни подтеми). Втората пораждаща характеристика са трите *проблемни области* – на модерното градоустройство, постмодерното градоустройство и градоустройството на градската комплексност, определени още в глава 1, а тук доразвити със специфична проблематика.

Концептуално-съдържателни характеристики са: а) *градоустройственият възглед* като градоустройствено осмислена философско-методологична ориентация, която обединява знанията и концепциите на група теории в направление за решаване на проблематиката по обща за тях тематика, и б) *разбирането за града и градоустройството* на равнище съвкупна теория, което е основополагащо и парадигмално за направленията и теориите в определена фаза от развитието.

По определените характеристики за организиране на теориите се пристъпва към третата задача на изследването – *разкриване на направленията*. На този етап на изследването направленията са разкрити по тематичен признак – във всяка проблемна област по застъпените в нея основни теми на градоустройствената теория, в пет групи: за териториалното и пространствено устройство, за формата в градоустройството, за отношенията човек-пространствена среда, за процесите и градската комплексност и група общи теории. Градоустройствените възгледи и методологичните ориентации се идентифицират в следващия анализ на разкритите направления.

Глава 3. ПРЕГЛЕД НА НАПРАВЛЕНИЯТА В ГРАДОУСТРОЙСТВЕНАТА ТЕОРИЯ

Задачата на тази глава е да покаже диференциацията на градоустройствената теория и същевременно интеграцията на теориите по сходство на проблематика, тематика, концепции и възгледи чрез преглед на различните направления като междинно равнище в нейната структура. Направленията са представени само доколкото е необходимо с оглед на тази задача и следващата задача за обща характеристика на градоустройствената теория в последната глава. Изложението на направленията е неравностойно по обем поради разликите между тях по степен на развитие, влияние и тежест в съвкупната теория. Градоустройствено-съдържателните и научните характеристики на всяко направление са изведени въз основа на анализ на някои по-важни теории и концепции, показателни за същото. Без да е изчерпателно, изложението за всяко направление съдържа: а) отнасяне към градоустройствената реалност и проблематика, б) възгледи и методологичен подход, в) концепции и методи на отделните теории. Както при разкриването им, направленията са подредени в групи по основните проблемни теми на градоустройствената теория: териториално и пространствено устройство на града, градска форма, отношения човек – пространствена среда, процеси и градска комплексност, общи теории. Към всяка тематична група направления в началото има въвеждащ, обосноваващ текст, а накрая – изводи за тематиката и проблематиката, градоустройствените възгледи, разбиранията за града и градоустройството и методологията, които са от значение за съвкупната теория.

3.1. За териториалното и пространствено устройство на града

Теоретичните направления по проблемната тема за териториалното и пространствено устройство решават проблеми на функционално-териториалната организация и материално-пространствената структура на модерния град в края на индустриалната епоха. Те отразяват гледната точка на градоустроителя за устройството и развитието на града, стремят се да обяснят неговата същност и функциониране. Според възгледа за града, преобладаващия аспект и предметното съдържание се различават и са анализирани следните направления:

3.1.1. Функционализъм – като пряко продължение на модернизмската доктрина, който акцентира върху функционалната страна на градоустройството,

3.1.2. Структурализъм – като отдалечаване от модернистката доктрина в хуманистична посока, акцентиращ върху материално-пространственото структуриране на града,

3.1.3. Структурно-функционално направление, което съчетава двата подхода и разглежда града като система от отношения.

Теориите са ориентирани методологично към рационализма и позитивизма, подхождат към града в неговата цялост, но възгледите им за него се различават по акцентирането върху функционалния аспект при функционализма и върху структурния аспект при структурализма. Сравнително най-пълно обхваща града структурно-функционалното направление, основавайки се на системния подход, който дава възможност да се обхванат различните градски подсистеми в единна структурно-функционална организация. Водещ принцип на устройството е рационалността, разбирана като целесъобразност и ефективност на функционирането на града. Но въпреки модернисткия антропоцентризъм, човешкият мащаб е нарушен при функционалистското решаване на количествените потребности и транспортните проблеми. По-късните структурно-функционални теории променят тези модернистски нагласи, а изразено хуманистични са разбиранията на структурализма. Освен териториалното и пространствено устройство се третират и други основни теми – градската форма от структурализма, процесите на развитие от структурализма и структурно-функционалното направление. Преобладава схващането за архитектурно-градоустройствен детерминизъм на човешкото поведение, разчита се на централизирано управление и формиране на града. Градът е израз на вярата в научно-техническия прогрес и противостои на природата. Все пак късномодерният град-„система” е различен от функционалния град-„машина” на модернистката доктрина. Въпреки че системният подход акцентира върху отношенията и връзките, не е преодолян напълно механистичният светоглед, както и физикализмът, присъщ на функционализма и структурализма. Традиционното разбиране за градоустройството като изкуство претърпява промяна към разбиране за него като наука в структурно-функционалното направление.

3.2. За формата в градоустройството

Проблеми на формата в архитектурата и градоустройството са нейната автономна същност, свойства и възприемане, принципите на формообразуване, както и двупосочните отношения на формата с функцията, структурата и компонентите на съдържанието. Те имат различна тежест и различно решение в теорията на модерното и на постмодерното градоустройство.

Въпреки спецификата и ключовото ѝ значение градската форма заема периферно място в първата група теоретични направления за териториалното и пространствено устройство на модерния град в края на индустриалната епоха с изключение на структурализма, който ѝ отделя специално внимание. Формата в модернисткото градоустройство е подчинена на функцията и се счита за нейно пряко следствие. Причинените от принципите на модернизма хуманни, екологични и композиционно-естетически проблеми изпъкват при условията на постиндустриалния град. В постмодерното градоустройство, което в постиндустриалната епоха преминава към по-малки градоустройствени обекти, подобряване на непосредствената среда и реконструкция на града, проблемите на обкръжението се проявяват и като проблеми на формата му при непосредственото отношение между нея и човека. Ето защо формата като присъщ аспект на града и пространствените му компоненти става проблемна тема на постмодерната градоустройствена теория. За едни теоретични направления интерес представляват обективните свойства на пространствените форми – морфологични направления, а за други – субективната им рефлексия в образ, символика и формообразуване:

Морфологични направления

3.2.1. Историко-морфологично направление

3.2.2. Неорационализъм

3.2.3. Контекстуализъм

3.2.4. Пространствен синтаксис

Образ, език, формообразуване

3.2.5. Образно-възприемателно направление

3.2.6. Езиково-семиотично направление

3.2.7. Деконструктивизъм.

Теориите по проблемната тема за формата в градоустройството изхождат от постулата за автономност на архитектурните закономерности и от разбирането, че формата изразява различни аспекти на организацията на градското пространство. В различните направления чрез съответни методологични подходи към формата се разкриват нейните обективни аспекти (пространствени структури, взаимодействия с човека, трансформации във времето и др.) и субективни аспекти (образно възприемане, символни езикови структури, формообразуване), от които се развиват възгледи и по-общи разбирания за града. Общ интерес на морфологичните направления е морфологията на градското пространство, разглеждана в зависимост с обществото и неговите прояви – обществен живот, култура и историческа традиция. По различен начин те преоткриват обществените пространства, човешкия мащаб, конкретността на мястото и историческите напластявания. Историко-морфологичното направление има процесуално-типологичен подход към градските форми, които

изследва в развитие. Неорационализмът разглежда града като архитектура, основавайки се на типологията, със структура от ареали и първични елементи (монументи, които са катализатори на развитието) (А. Роси), създава обща теория за морфологията на градското пространство (Р. Криър) и концепция за цялостна реконструкция на града (Л. Криър). Контекстуализмът пледира за диалог между типовете от различни епохи по методиката на бриколажа. Пространственият синтаксис, методологично ориентиран към лингвистиката и структурализма, разработва обща теория и методи за синтактичен анализ на отношенията между човека и пространствените конфигурации на градската среда. Структурната лингвистика е отправна методология и на езиково-семиотичното направление. Теориите от образно-възприемателното направление използват емпирични методи, а деконструктивизмът развива едноименната философска методология с архитектурно-градоустройствени средства. Темите на постмодерните теории са социокултурно обусловени, разширено е влиянието на ценностите при концептуализирането им.

Независимо, че основна тема на направленията е градската форма, те обхващат и други теми като аспекти на формата: пространствено устройство, развитие, функциониране, отношения човек – пространствена среда. Към последната тема може да бъде отнесен пространственият синтаксис, тъй като негово съдържание са отношенията човек – пространство, осъществявани посредством пространствените конфигурации.

В постмодерната теория се оформят нови разбирания и подходи към града и градоустройството, които се основават на различните аспекти на изследване на градската форма. Повечето направления могат да обхванат града в териториално-пространствената му цялост от техните аспекти на изследване, но преобладават възгледите за структурирането му от фрагменти. Според възгледа на деконструктивизма за деконтекстуализация на града, отделните градски подсистеми функционират и се развиват по свои закономерности, градът не е единно цяло на основата на материално-пространствената структура, каквато е тезата на късния модернизъм. Крайното постмодерно разбиране за града е не като хомогенна цялост, а състоящ се от фрагменти на метаполиса. Териториално-пространственото развитие на постмодерния град също е фрагментирано, тъй като основна форма на развитие през постмодернизма е реконструкцията и обновяването на съществуващи градски квартали и центрове при максимално запазване на историческата субстанция. Направленията по проблемите на формата възстановяват в теорията връзката между архитектура и градоустройство, а в различна степен и отношението с човека. Някои от тях, като образно-възприемателното направление и пространственият синтаксис, които са конституирани върху отношенията

човек – форма и структура на градското пространство, могат да бъдат включени също и в следващата група средови направления.

3.3. За отношенията човек – пространствена среда

Отношенията и взаимодействията между човека и пространственото му обкръжение (които са най-различни – от възприемане с всички сетива до всякакви дейности и въздействия) включват не само формата, а всичките му аспекти и характеристики, като не се ограничават в обекта на дълготрайно пребиваване, а обхващат и отдалечени компоненти от пространството на града и извънградската територия. Съвкупността от пространствени компоненти заедно с пространствено изразените отношения и взаимодействия между тях и човека (индивид или социална общност) образуват неговата пространствена среда. Но тези средови отношения и взаимодействия не могат да се осъществяват пълноценно в реализираното градоустройство по доктрината на модернизма. Това, както и осъзнаването на екологичната криза като следствие от човешката дейност, са мотиви от края на 60 – 70-те години отношенията човек – пространствена среда да станат проблемна тема на градоустройствени теории и специализирани изследвания в различни дисциплини, на практическа дейност и интернационални форуми, обособили се като средови подход, градска екология, а по-късно и устойчиво развитие. Изучаването на средата е мултидисциплинарно, но това, което я прави обект на градоустройствената теория, е нейният пространствен аспект – пространствените измерения и проекции на съставлящите я разнородни компоненти и отношения и тяхната пространствена организация чрез устройството на града. Пространствената среда като обект на изследване е качествено различна от традиционния градоустройствен обект с определени граници. Изследванията обхващат две групи средови отношения: а) при пребиваването на индивида или социалната общност в градската среда; б) екологични взаимодействия между градската общност и околната среда в и извън града. Съответни направления са диференцирани и анализирани в труда:

3.3.1. Средово-поведенческо направление, което изследва зависимостите между поведението на човека и градските пространства,

3.3.2. Феноменологично направление, което отразява цялостното преживяване на пространствената среда от човека в нея,

3.3.3. Критичен регионализъм, който насочва към индивидуализация и хуманизация на местната среда,

3.3.4. Екологично направление и концепция за устойчиво развитие на урбанизираната среда.

Теоретичните направления имат различни градоустройствени възгледи и методологични ориентации, обобщени в две крайни позиции:

1. Изследване на пространствения еквивалент на определен вид отношения между човека и средата. Познанието *за* средата е позитивистично с възможен количествен израз и се получава емпирично от външната позиция на наблюдателя или изследователя (средово-поведенческо направление, пространствен синтаксис, критичен регионализъм, екистика, системен подход в градската екология и устойчивото развитие).

2. Изследване на средата чрез рефлексията ѝ като цялост у човека. Познанието *на* средата е качествено и се получава от вътрешната позиция на човека в нея (феноменология, образ на града и времето на К. Линч, аркология).

Двете групи средови отношения и двете изследователски позиции са застъпени в различно съотношение на пространствено-социалните равнища. На по-ниските равнища (квартал, градска част, малък град и т. н., респ. индивид и неголяма социална група) изпъкват непосредствените социално-психологически отношения, цялостното преживяване на средата във феноменологично описание и нейната персонализация, а изследванията са както позитивистични, така и от вътрешната позиция на човека в средата. На по-високите равнища (голям град, селищна система, регион и т. н., респ. градска общност, общество) са актуални екологичните взаимодействия между среда, икономика и общество, а изследванията са позитивистични и с приложение на системния подход.

Антропоцентризмът на модернистичното градоустройство се замества от реална преценка за въздействията на градската среда върху човека и за екологичните въздействия на човешката дейност върху околната среда. Докато устройството и формата на града са проблемни теми на чисто градоустройствени направления, в екологичното и средовите направления те са поставени в широк социокултурен и природен контекст и организират пространствената среда съобразно екологичните и средови отношения между нея и човека. Отношенията човек – пространствена среда придават хуманистична и екологична насоченост на устройството и формата на града. Хуманистичната и екологичната ориентации на направленията за отношенията човек – пространствена среда представляват светогледна промяна, която преодолява модернистичния антропоцентризм чрез осъзнаването на мястото на човека не като противостоящ или господстващ, а като взаимодействащ с пространствената среда в града, урбанизираните и природните територии, като реален фактор и участник в нейното устройство, функциониране и кръговрат.

3.4. За процесите и градската комплексност

Теориите за градската комплексност се оформят като направление от края на 80-те години насам, въпреки че ранни постановки има у Джейн Джейкълс и Кристофър Александър още през 60-те години. Тези теории се появяват в отговор на нарастващата, качествено различна комплексност на градовете от 80-те години насам в Западна Европа и от 90-те години в Източна Европа при условията на формиращо се информационно общество. Комплексността или сложността е интегрална характеристика на многообразието от елементи, отношения и връзки, която при съвременните условия се съчетава с промени в тях и в процесите на функциониране, формиране и развитие, водещи до качествени промени в устройството и формата на градското образование като елемент на обширни селищни и други мрежи. В тези прояви на града има немалък дял неопределеност, случайност и дори хаотичност въпреки планирането. Анализът на действителността води до промяна на разбиранията за града и градоустройството. Осъзнава се, че съвременният град е в процес на непрекъснато изменение, като естественото формиране протича отдолу – нагоре, от частите към цялото, а не обратно; че съвременното развитие не е равномерно, постепенно и непрекъснато, като цяло не е линейно, планомерно и предсказуемо, каквото е разбирането на модернизма; че градът е комплексна система, която може сама, без планиране да се адаптира към промените; че в периоди на основна, цивилизационна промяна процесите са водещи, а устройството е резултат от промените в процесите. При такова разбиране на градската действителност основен проблем на съвременната градоустройствена теория стават процесите на функциониране, формиране и развитие и тяхното отражение в устройството и формата на града, изследвани в съответни направления:

3.4.1. Теории за потоците и мрежите

3.4.2. Теории за формирането и развитието на града

3.4.3. Теории за комплексните градски форми.

Променените разбираня за града и градоустройството в анализиранията група теории и направления представляват нова парадигмална ориентация, съдържателно означена в труда с изрза „процеси и градска комплексност”. Същевременно с този изрза е означена и методологичната им ориентация към науките за комплексността, възникнали през последната четвърт на XX в. – за хаоса, дисипативните структури, синергетиката, фракталната геометрия, мрежите, комплексните адаптивни системи, които третираат системи с голяма сложност. Променя се и начинът на мислене. Каузалното, линейно мислене се сменя от вероятностното, нелинейно мислене. Това е характерно за последната фаза на научно развитие, включително за градоустройствената теория. Разпространението на компютърната техника, развитието на

програмирането и прилагането на компютърни симулации са мощни средства, които позволяват не само нов тип формогенериране и формообразуване, но подпомагат и концептуализацията. Променя се подходът към формирането на града – не цялостно планиране и реализиране на крайно, целево състояние, а генеративни и еволюционни методи за проектиране на процеси; формиране и регенериране на градската тъкан отдолу нагоре в съчетание с програмирани намеси на ключови места в градската структура, които имат значение за по-нататъшното развитие.

3.5. Общи теории

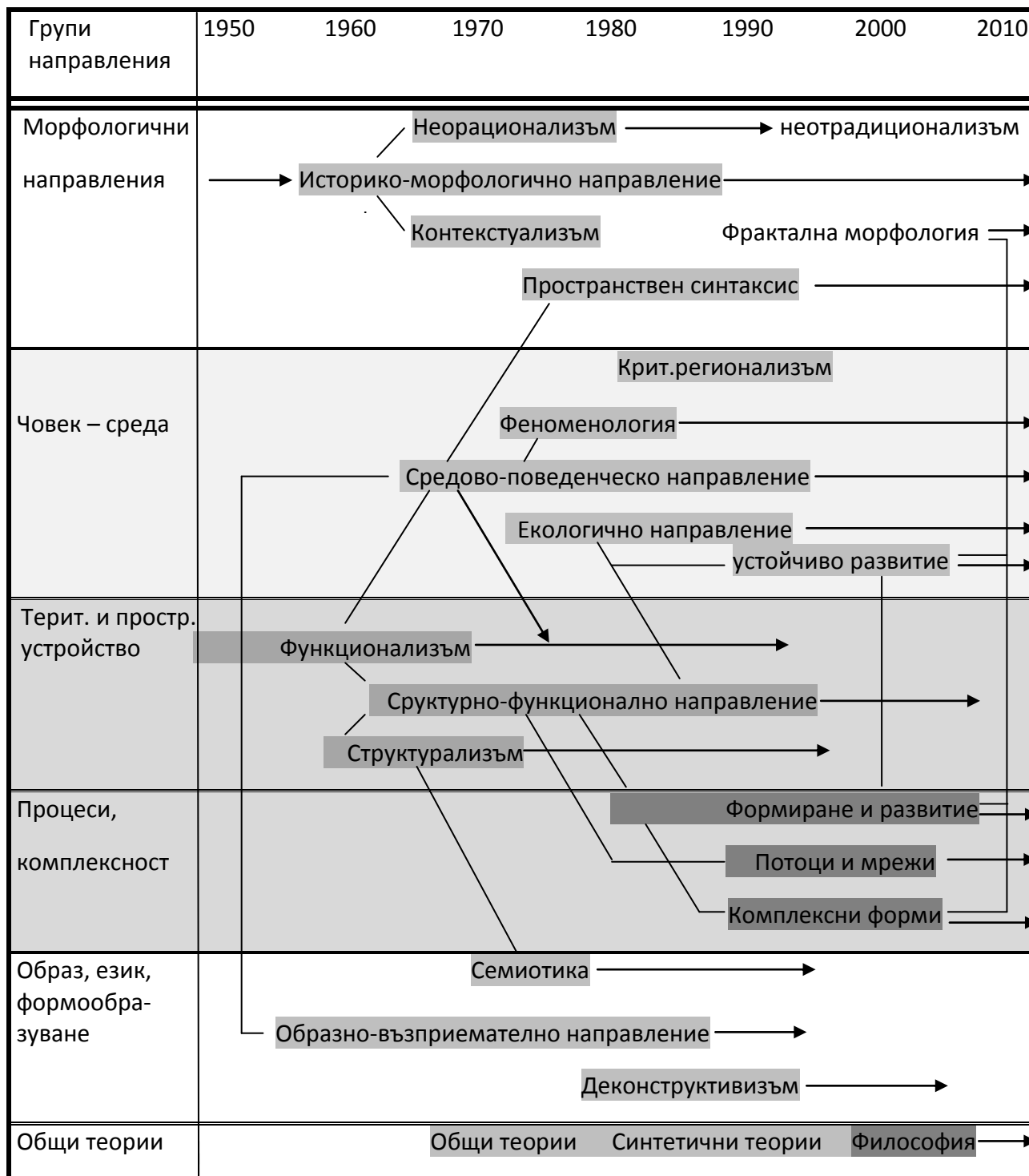
Общите теории търсят решение на основен проблем или съвкупност от проблеми в обхвата на широка тематика, като достигат до единен подход и общи разбирания за града и градоустройството, конкретизирани по обхванатите теми. Единният подход се основава на определена парадигмална ориентация (светогледна, онтологична, епистемологична, методологична), теоретична концепция и възможна принадлежност на теорията към определено направление.

Анализираните общи теории обхващат цялата предметна област, т. е. и градоустройствената, и планировъчната теория (Д. Фрик, К. Линч, М. Бети), или една от тях. По нормативен статус са позитивни (М. Бети), нормативни (К. Линч, Кр. Александър) или съчетание от двата вида (Д. Фрик, Н. Салингарос) и в съответна степен обединяват обхванатите съставки. Степента на общност на теорията зависи от нейния нормативен статус, от концепцията и равнището на абстрактност. Позитивните теории са с по-слаба вътрешна интеграция поради това, че са по-конкретни, по-интегрирани са нормативните, а най-общи са философските теории (Кр. Александър).

Общите градоустройствени теории, появяващи се от 80-те години насам, очертават усилваща се тенденция към интегриране на знанията и цялостен, динамично-холистичен подход към градоустройството и града.

* * *

Глава 3 показва концептуалния и методологичен плурализъм на теориите и направленията в различните аспекти на града, излизати на преден план с различната проблематика на модерното, постмодерното и комплексното градоустройство (фиг. 2). Въз основа на систематизираните характеристики на направленията като междинно равнище на диференциация и интеграция на знанията се преминава към синтез на характеристики, тенденции и развитие на съвкупната градоустройствена теория в следващата глава.

Наситеност на тона: Модерна и късномодерна фаза
 Постмодерна фаза
 Процесуално-комплексна фаза

Фиг. 2. Направления в градоустройствената теория

Глава 4. ХАРАКТЕРИСТИКА И РАЗВИТИЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ГРАДОУСТРОЙСТВЕНА ТЕОРИЯ

В тази последна глава се осъществява синтез на градоустройствено-съдържателните и научните характеристики на теориите и направленията до аналогични интегрални характеристики и тенденции на съвкупната градоустройствена теория, към която се подхожда синхронно и диахронно. По устойчивите съчетания на характеристиките се установяват фази на развитието на градоустройствената теория със съответни парадигмални ориентации. Накрая след потвърждаването им, заложените в началото на труда тези прерастват в концепция за структурата и развитието на градоустройствената теория.

4.1. Съдържателна и методологична характеристика

Тя се извършва чрез изявата на различия и сходства в градоустройственото съдържание и методологичните характеристики на теориите и направленията, на отношения на противопоставяне и допълване, откъдето се извеждат тенденции.

4.1.1. Концептуално-съдържателна характеристика

След концептуално-съдържателно съпоставяне на направленията за териториалното и пространствено устройство, за формата, за отношенията човек – пространствена среда, за процесите и градската комплексност, са изведени *хуманизацията и екологизацията* като съдържателни тенденции на теоретичното мислене в градоустройството. Установени са следните по-важни промени във възгледите по основните въпроси на градоустройството, проследени във фазите на модерното, постмодерното градоустройство и градоустройството на градската комплексност:

а) от схващане за града като цялост с материално-пространствена структура, обединяваща различните подсистеми, през разединеност и фрагментираност до динамичен холизъм;

б) от формата като следствие и продукт на териториално-пространствената организация и материално-пространствената структура през първостепенна роля на морфологията, образността и символиката към фрактални форми, отразяващи процесите;

в) от първоначално монофункционално зонироване през хоризонтално смесване и вертикално наслагване на функции, подкрепено по-късно от нов тип мрежова градска структура;

г) от развитие чрез безкрайно, но детерминирано разрастване през постмодерна реконструкция и историзъм към комплексност на съвременното, противоречиво развитие чрез самоорганизация;

д) от формиране на града чрез изчерпателно планиране на

физическата форма и структура през спонтанно формиране „отдолу – нагоре” към регулиране на процеси и мрежи в града и околната среда;

е) от техницизъм към хуманност и екология; от антропоцентризъм и противопоставяне на природата към съобразяване с човешкия мащаб и устойчиво развитие.

4.1.2. Методологично ориентиране

Съвкупната градоустройствена теория преминава през фазите на общото развитие на науката, макар и за по-кратък период от време. Този паралелизъм е дал възможност за *методологично ориентиране* на отделните теории не само чисто градоустройствено, но и към философски, нефилософски, общонаучни и методологични направления и концепции. Установени са методологични ориентации на градоустройствените теории към рационализма и емпиричните методи, към системния подход, към структурализма в лингвистиката и антропологията, към феноменологията, деконструкцията, към науките за комплексността и др. Философско-методологичните ориентации, изпълнени с градоустройствено съдържание, се развиват в градоустройствени възгледи, които концептуално обединяват теориите в разкритите и анализирани направления по основните въпроси на градоустройството.

4.1.3. Съдържателно-методологични тенденции

Въз основа на обобщената концептуално-съдържателна и методологична характеристика на теоретичните направления са изведени *тенденции в развитието на градоустройствената теория*, отнесени към нейните компоненти:

- 1) Градът и градоустройството като обект на изследване с нарастваща сложност,
- 2) Разширяване и промени в характера на проблематиката,
- 3) Промени в епистемологията и методологията във връзка с усложняването на обекта и разширяването на проблематиката,
- 4) Промени в разбиранията за града и градоустройството на модерните, постмодерните и процесуално-комплексните теории.

Установява се, че във всеки период (фаза) от развитието на градоустройствената теория е налице определено устойчиво съчетание от характеристики и проблематика на обекта на изследване, от епистемология и методология на познанието, от градоустройствени възгледи на направленията и разбирания за града. Съчетанието от определени най-обща характеристика на разгледаните градоустройствено-съдържателни (онтологични), епистемологични и методологични компоненти, което е устойчиво в определен период, представлява *парадигма* за теориите, в които то се възприема като ориентация. Накратко, парадигмата е най-обща

ориентация за начина на мислене и концептуализацията на теориите. Има парадигми на различни равнища на знанието. Парадигмална ориентация за отделните градоустройствени теории са споделяните от тях градоустройствен възглед и методологичен подход в съответно направление по проблематиката им, а също общите разбирания за града и градоустройството в съвкупната теория в този период. Парадигмалните общи разбирания на равнище съвкупна теория се формират както от възгледите на направленията, така и във връзка със стила на мислене, картината на света и светогледа на епохата. Изброени са някои проявили се парадигмални ориентации на градоустройствените теории: функционален град-„машина” и механистично, каузално и линейно мислене; фрагментиран град и вероятно мислене; хуманизация и езиков обрат; средова и екологична цялост и системен подход; устойчиво развитие; мрежова технологична парадигма; формогенериране и процесуално-комплексно мислене и други. Тези градоустройствени парадигмални ориентации се вписват в стила на мислене на по-високо, социокултурно равнище: модерен, постмодерен, процесуално-комплексен.

4.2. Структура и развитие на градоустройствената теория

От концептуално-съдържателната и методологичната характеристика с изведените тенденции се преминава към концептуализация на окрупнената структура и динамика на градоустройствената теория.

4.2.1. Фази в развитието на градоустройствената теория

Въз основа на разликите в съдържателните и методологичните характеристики са обособени и сбито описани *три фази в развитието на градоустройствената теория* от средата на ХХ в. насам (табл. 1). Във всяка фаза градоустройствената теория се различава по: тип град и градоустройство като обект на изследване, проблематика и общи разбирания за града, проблемни теми и градоустройствени възгледи на различните направления, философска и методологична ориентация. Трите фази на развитие на градоустройствената теория, всяка с различна парадигмална ориентация, отговарят на фазите на развитие на науката и могат да бъдат означени като модерна, постмодерна и процесуално-комплексна в съответствие с третираната от тях проблематика на модерното, постмодерното градоустройство и градоустройството на градската комплексност. Във всяка фаза на съвкупната теория е налице определен начин на мислене със съдържателна ориентация, но това не е общоприета парадигма като доктрината на модернизма или както в някои други науки. Характерно за архитектурата и градоустройството е, че се формират общи мисловни нагласи в планировъчната практика и теорията в

Табл. 1. Фази в развитието на градоустройствената теория

Характеристики на теорията	I (модерна) фаза	II (постмодерна) фаза	III (процесуално-комплексна) фаза
Социално-икономически условия	фордизъм, социална държава	постфордизъм, постиндустриално общество	информационно общество, неолиберална държава
Тип град	индустриален	постиндустриален	формиращ се информационен
Градоустройство	модерно и късномодерно	постмодерно	градска комплексност
Проблемни теми	териториално и пространствено устройство	градска форма; човек – пространствена среда	процеси и градска комплексност
Теоретични направления	функционализъм, структурализъм, структурно-функционално направление	морфологични; образ, език, формообразуване; средови направления, екология и устойчиво развитие	потоци и мрежи; формиране и развитие; комплексни градски форми
Философско-методологични ориентации	рационализъм, емпирицизъм, системен подход	лингвистика, феноменология, системен подход, критична рефлексия	науки за комплексността и мрежите
Разбиране за града	цялост с материално-пространствена структура, обединяваща подсистемите	разединеност и фрагментираност; цялостен подход към средата	процеси, самоорганизация, комплексност
Наука	класическа и некласическа	некласическа	постнекласическа

резултат от пренасянето на идеи и подходи по конкретни проблеми от практиката към теорията и обратно – на концепции и методологии по общата проблематика от теорията към практиката, още повече че много автори на теории са също проектантите или преподавателите.

Преминаването в следваща фаза не прекратява развитието на направления с предходна парадигмална ориентация, а само променя

съотношението и акцента в съвкупната градоустройствена теория. Различни парадигмални ориентации се застъпват и съществуват по едно и също време. Доминирането на нова ориентация се предхожда от период на противопоставяне и конкуренция с предишните.

4.2.2. Концепция за структурата и развитието на градоустройствената теория

Извършените изследвания потвърждават формулираната в глава 2 теза и тя прераства в *концепция за структурата и развитието на градоустройствената теория*. Водеща е организацията на знанията. При голямата сложност и многоаспектност на обекта и знанията за него, в предметната област на градоустройствената теория се диференцират основни теми, изразяващи съществени, основни въпроси на градоустройството. По проблематиката на всеки основен въпрос се формира поне един градоустройствен възглед, към който се придържа група теории, които решават актуални проблеми по въпроса. Знанията в отделната теория се организират около определена концепция, знанията от група теории – около общ градоустройствен възглед по третираните от тях проблеми, а възгледите по проблематиката в дадена фаза от развитието – около най-общи, парадигмални разбирания за града и градоустройството. Промяна в разбиранията за града и градоустройството води до други градоустройствени възгледи по проблематиката и други теоретични концепции. Тази организация на знанията предопределя строеж от теоретични единици на три равнища: теории (всяка със своя теоретична концепция), направления (всяко образувано от група теории с общ градоустройствен възглед) и равнище съвкупна градоустройствена теория (с определени общи разбирания за града и градоустройството) (табл. 2).

Процесът на развитие протича при взаимодействие между равнищата в две възможни посоки. Изграждането на една теория изхожда, даже неосъзнато, от някаква съществуваща парадигмална ориентация – светоглед, социални, житейски и научни ценности, общи разбирания за града и градоустройството, както и от споделения възглед на съответно направление по проблемната тема. В тази най-обща насока започва търсенето на идеи и формулирането на теоретична концепция за решаването на набелязаните проблеми. Идеите се пораждат вътрешно при търсене на решение на проблема, но някои идват от планировъчната практика или от външни източници. Полученият резултат е в същата обща насока, когато научното развитие е във фазата на „нормална наука” (по Томас Кун). Възможно е обаче идеите и резултатите от теоретичното изследване да противоречат на утвърдения възглед и не само да предизвикат „аномалии” в направлението, а заедно с други теории да поставят начало на формиране на нов възглед и направление и даже на

Табл. 2. Структурни равнища на градоустройствената теория

Равнища	Проблемни равнища	Парадигмална ориентация		Теоретични равнища
		Методология	Концептуализация	
Предпоставки	Материална култура	Светоглед		Духовна култура, наука
		Философски основания		
		Научноизследователски основания	Картина на градоустройствената реалност	
			↑	
III равнище	Проблемна област на градоустройството	Методологичен подход	Разбиране за града и градоустройството	Съвкупна градоустройствена теория
			↑	
II равнище	Проблемни теми	Философско-методологични ориентации	Градоустройствени възгледи	Направления
			↑	
I равнище	Проблеми	Методи	Теоретични концепции	Теории
		↑	↑	
Състояние	Основни въпроси на градоустройството	Налични методи	База знания	Научна дисциплина градоустройство

тенденция към нова парадигма. В общия случай се формира нова парадигмална ориентация в процеса на утвърждаване на градоустройствени възгледи, постулирани от появяващите се теории, както и на общи разбирания за града и градоустройството, изведени от възгледите. По този начин се канализира и консолидира развитието по равнища от теории към направления и към съвкупна теория.

4.3. Някои констатации и препоръки относно българската градоустройствена теория

На базата на дисертационното изследване и сравнителни констатации за тематиката на градоустройствената теория в България се

препоръчват теоретични изследвания в хуманитарните направления, продължаване на изследванията в структурно-функционалното направление с процесуално-комплексна ориентация и в екологичното направление; посочва се необходимостта от нормативна теория – концепция за българския град при съвременните условия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Научната задача се отличава със специфика, свързана с естеството и равнището на обекта и изследването. Обект на изследване е градоустройствената теория като съвкупност от отделни теории и концепции. След систематизиране, съдържателен и методологичен анализ на направленията, на метатеоретично равнище са определени състоянието, структурата и тенденциите в развитието на съвкупната градоустройствена теория от средата на ХХ в. до първото десетилетие на ХХІ в.

Тези особености се отразяват в характера на резултатите от изследването, изброени в последователността на поставените задачи.

Научни резултати от изследването

1. Определени и анализирани са предпоставките и основанията за построяване и развитие на градоустройствената теория: а) градоустройствената реалност при социално-икономическите условия в три фази след 1945 год., б) научно-изследователски и философски основания на теоретичните изследвания, в) тенденции в развитието на науката в три фази.

2. Определена е градоустройствената теория като събирателно понятие за означаване на цялата съвкупност от теории, теоретични изследвания и концепции със съдържащите се в тях знания за устройството, формата, процесите и контекста на града. Отделната градоустройствена теория е определена като концептуално организирана система от научни знания, обосновани и взаимно свързани твърдения за обхванатата и организирана от градоустройството пространствена реалност в отношение със социалната реалност.

3. Особеностите на градоустройствената теория – сложност и средови характер, интердисциплинност, валидност за определени условия, познавателна и проективно-прогностична насоченост, а също ценностна натовареност – като особености на познанието, са във връзка с естеството на изучавания обект – градоустройството и организираната от него реалност.

4. Като съдържателни характеристики на градоустройствената теория са определени основните въпроси на градоустройството, които същевременно са и нейни основни теми, проблемните области на градоустройството, градоустройствените възгледи и разбиранията за града и градоустройството. Като научни характеристики са определени философско-методологичната ориентация и признаците за класификация на теориите.

5. Въз основа на съдържателните и научните характеристики са разкрити и анализирани направления в градоустройствената теория като междинно равнище на диференциация и интеграция на знанията и теориите:

а) За териториалното и пространствено устройство на града: функционализъм, структурализъм, структурно-функционално направление;

б) За формата в градоустройството:
- морфологични направления: историко-морфологично, неорационализъм, контекстуализъм, пространствен синтаксис,

- направления за образа, езика и формообразуването: образно-възприемателно, езиково-семиотично, деконструктивизъм;

в) За отношенията човек – пространствена среда: средово-поведенческо направление, феноменологично, критичен регионализъм, екология и устойчиво развитие;

г) За процесите и градската комплексност: теории за потоците и мрежите, теории за формирането и развитието на града, теории за комплексните градски форми;

д) Общи теории.

6. Направена е обща концептуално-съдържателна характеристика на градоустройствената теория, синтезираща характеристиките на направленията, като са обобщени промените във възгледите по основните въпроси на градоустройството. Обобщени са философско-методологичните ориентации на теориите и тенденцията към интеграция на знанията. Изведени са съдържателно-методологични тенденции в развитието на градоустройствената теория, отнасящи се до обекта, проблематиката, епистемологията, методологията и разбиранията за града и градоустройството.

7. Обособени са три фази в развитието на градоустройствената теория от средата на XX в. насам – модерна, постмодерна и процесуално-комплексна, всяка с различни общи характеристики, проблемни области и теми, парадигмални ориентации, направления и теории. Нововъзникващата и предходните парадигмални ориентации се застъпват по едно и също време. Фазите на градоустройствената теория са паралелни, макар и не винаги едновременни с периодите на предпоставките.

8. Формулирана е концепция за структурата и развитието на градоустройствената теория на три равнища: а) теории (всяка със своя теоретична концепция), б) направления (всяко образувано от знанията на група теории с общ възглед) и в) равнище съвкупна теория (с определени разбирания за града и градоустройството). Общото разбиране за града и градоустройството се разклонява в градоустройствени възгледи по основните теми на градоустройствената теория, а възгледите се развиват в концепциите и идеите на съответни теории и така обединяват теоретичните знания в направления.

9. Съгласно формулираната концепция процесът на развитие на съвкупната градоустройствена теория протича на няколко равнища в зависимост от дълготрайността и значимостта на елементите им – с повече и по-чести промени на равнището на теориите, умерени на равнището на направленията и редки на парадигмалните ориентации. Формирането на нова парадигмална ориентация е процес, който започва с появата на нови идеи и концепции в теориите, продължава с утвърждаването на постулирани от тях градоустройствени възгледи и завършва с извеждането на общи разбирания за града и градоустройството. Едновременно с новата ориентация продължават да съществуват направления от предходни, вече по-малко активни ориентации. По този начин се канализира и консолидира теоретичното развитие.

10. Обобщеният резултат от изследването – цялостна, многопланова картина на теоретичното мислене в градоустройството от средата на ХХ в. до първото десетилетие на ХХІ в., съдържаща изясняване на неговата същност, характеристика на състоянието, концепция за структурата и развитието, изпълнява поставената цел и *потвърждава основната теза на дисертационния труд* за синхронна и диахронна мултипарадигмалност, присъща на градоустройствената теория, както и за паралелност с развитието на градоустройствената реалност, науката и социално-икономическите условия.

Основни изводи

От проведените изследвания и получените резултати могат да се направят следните изводи относно състоянието и развитието на градоустройствената теория от средата на ХХ в. насам:

1. Градоустройствената теория е научна в нестрогия смисъл, отнасящ се за хуманитарните и социалните науки. Градоустройствените теории имат общи научни белези с теориите в другите области на знанието – изграждат се по общоприети методи на изследване, но в малка степен отговарят на критериите в точните науки за изчерпателност на данните,

доказуемост на закономерностите, вътрешна непротиворечивост и др. Една причина за тази характеристика се съдържа в следващия извод.

2. Синхронната и диахронна мултипарадигмалност е вътрешно присъща на градоустройствената теория. Предпоставка за нея е сложността на устройството и развитието на града като обект на изследване. Принципът е: различен обект – различен проблем – различен метод – различна теоретична концепция. Различията и промените в градоустройствената реалност и нейната проблематика, както и в изследователските средства са причини за появата на нови теории, направления и парадигмални ориентации във времето, т. е. за многопосочно развитие. Още една предпоставка е многоаспектността на организираната от градоустройството реалност, която обуславя мултидисциплинарния характер на знанията в градоустройството, привличането на знания и методи от други научни области. Но мултипарадигмалността и многопосочното развитие не означават липса на организация.

3. Градоустройствената теория притежава организация на знанията и структура от теоретични единици. Въведеният в труда принцип е структуриране по равнища на концептуализация: многобройни теории с различни теоретични концепции, направления с по-общи градоустройствени възгледи, съвкупна теория с най-общи разбирания за града и градоустройството. Равнищата на концептуализация изразяват както високата степен на диференциация, така и тенденцията към интеграция, израз на която е появата напоследък на общи, синтетични теории и философия.

4. Развитието на градоустройствената теория протича в парадигмално организирани фази. Парадигмалните ориентации на различните равнища канализират и консолидират многопосочното развитие. В труда са идентифицирани три фази в периода от средата на ХХ в. насам, всяка с различен начин на мислене: модерен, постмодерен, процесуално-комплексен. Тази последователност изразява тенденцията в начина на мислене от фиксирана материалност през система от отношения към процеси на самоорганизация, отговаряща на проблематиката на съвременните градски образувания.

5. Установеният паралелизъм във фазите на развитие на градоустройствената теория, реалното градоустройство, социално-икономическите условия и науката означава, че между тях има сходство на развитието и влияния. Единственото пряко взаимовлияние е между градоустройствената теория и реалното градоустройство. Социално-икономическите условия не влияят пряко върху научните постановки на

фундаменталната градоустройствена теория, но влияят върху обекта, който тя изследва – върху реалното градоустройство и града. Между науките има взаимодействия, но те са по-скоро по избор и предпочитание на авторите или се разпространяват като парадигми. От този вид са така наречените обрати в редица научни области през ХХ в.: езиков, пространствен, топологичен. Това води до разширяване, а не до заместване на представите и подходите също и в градоустройствената теория.

Научна новост

Новост е проведеното цялостно изследване на състоянието, структурата и развитието на градоустройствената теория от средата на ХХ в. до първото десетилетие на ХХІ в. и поставянето му в перспективата на философията на науката. Като новост могат да се считат резултатите и изводите от изследването.

Препоръки

Ползватели на дисертационния труд вероятно ще бъдат архитекти и урбанисти, работещи в областта на науката или с интерес към теорията, както и докторанти. На базата на изследването и сравнителни констатации в §4.3 са дадени някои препоръки относно тематиката на българската градоустройствена теория. Препоръчват се теоретични изследвания в хуманитарните направления, продължаване на изследванията в структурно-функционалното направление с процесуално-комплексна ориентация и в екологичното направление; посочва се необходимостта от нормативна теория – концепция за българския град при съвременните условия. Необходимо е отделно изследване на българската градоустройствена теория по методологията на дисертационния труд.

Възможности за приложение на резултатите

Резултатите от изследването на съвременната градоустройствена теория могат да намерят приложение предимно в научноизследователската работа – при тематичното насочване на теоретичните изследвания, каквито препоръки са дадени за българската градоустройствена теория, при разработката на общи и частни градоустройствени теории, при изследвания или приложни разработки по отделни градоустройствени проблеми, които са били предмет на разгледаните чуждестранни теории и направления, при изследвания на отделни направления в градоустройството, при изследвания върху отделни научни проблеми на градоустройствените теории и др. Материалът може да послужи за обучение и самоподготовка на докторанти и изследователи. Изследването е извършено върху материал от областта на градоустройството, но поради липсата на разграничителна линия с архитектурата общотеоретичните постановки, методологията на изследване, голяма част от идеите,

направленията, структурата и развитието на съвкупната теория са валидни и приложими и в областта на архитектурата.

Дисертационният труд е със структура и идеи, работата по които може да бъде продължена или да послужат като основа и методология за следващи изследвания. Могат да се набележат *теми за по-нататъшно разработване* на основата на настоящата, явявайки се нейно допълнение, конкретизиране или задълбочаване:

- аналогично изследване на българската градоустройствена теория с конкретизация на задачите,
- изследване на отделни направления в чужбина и България с акцент върху интегративните,
- изследвания върху отделни основни научни проблеми на градоустройствената теория: същност, особености, терминология, взаимодействие с практиката или други научни дисциплини и пр.

Справка за приносите на изследването

Дисертационният труд представлява цялостно, синтетично изследване на състоянието и развитието на градоустройствената теория от 50-те години на ХХ в. до първото десетилетие на ХХІ в. Той допринася за нейното научно-историческо и професионално-градоустройствено осмисляне със следното:

1. Дадено е определение и са разкрити научните особености на градоустройствената теория.

2. Формулирани са проблемните области, основните въпроси на градоустройството и основните теми на градоустройствената теория

3. Със средствата на теоретичния анализ и синтез в съчетание с историческия подход са разкрити съществени страни на съвременната градоустройствена теория: предпоставки, състояние, научно съдържание и методология, диференциация и интеграция на знанията.

4. Въведена е система от градоустройствено-съдържателни и научни характеристики за анализ на знанията, теориите, направленията и за цялостна характеристика на съвкупната теория.

5. Обоснована е метатеоретична концепция за структурата и развитието на градоустройствената теория.

6. Установена е организация на знанията и структура на градоустройствената теория на три равнища: теории, направления и съвкупна теория.

7. По въведената система от характеристики са разкрити направленията в градоустройствената теория и същите са анализирани след обширно проучване, селекция и сравнителен анализ на представителни теории.

8. Направена е цялостна характеристика на съвкупната градоустройствена теория и са определени съдържателно-методологичните тенденции на развитието ѝ.

9. Установено е, че развитието на градоустройствената теория протича в три парадигмално организирани фази от средата на ХХ в. насам, които са характеризирани.

10. Установена е паралелност на фазите на развитие на градоустройствената теория, научните предпоставки, реалното градоустройство и социално-икономическите условия и са анализирани влиянията между тях.

11. Потвърдена е тезата за синхронна и диахронна мультипарадигмалност като присъща на градоустройствена теория.

12. Научно-приложен принос са изводите относно тематиката на българската градоустройствена теория, като са посочени перспективни направления на теоретични изследвания, а също изследователски теми.

Публикации по темата на дисертацията

Доклади:

= Смолянов, А. Теории за градската комплексност. – Конференция „Градоустройството – проблеми и перспективи”. С., УАСГ, 12.11.2010 г.

= Смолянов, А. Възгледи за съвременното градско развитие. – Конференция „Пространственото планиране: проблеми и перспективи II”. С., УАСГ, 19-20.05.2011 г. Електронни публикации: на докладите от конференцията www.uacg.bg/?p=169&l=1&id=86&f=1&ord=0,1,0,0 на доклада отделно www.uacg.bg/filebank/att_1541.doc.

= Смолянов, А. Идеи за града в съвременната градоустройствена теория. – В: Изкуствоведски четения 2011. С., ИИИ – БАН, 2012, 72-78, ISBN: 1313-2342.

Студии, статии:

= Смолянов, А. Съвременни възгледи за градоустройството. – В: Пространството архитектура. Т. 2. С., БАН, 2008, 7-20, ISBN: 978-954-322-160-8.

= Смолянов, А. Морфология и динамика на съвременния град. – Списание на БАН, 2009, № 2, 8-12, ISBN: 0007-3989.

Начално (изходно) изследване:

= Смолянов, А. Специфика на градоустройствената теория. – Год. ВИАС (1989 – 1990), Св. II Теория и история на архитектурата. Т. XXXV. С., ВИАС, 1990, 27-34.

= Смолянов, А. Направления в градоустройствената теория след модернизма. – Год. ВИАС (1989 – 1990), Св. II Теория и история на архитектурата. Т. XXXV. С., ВИАС, 1990, 35-44.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

- 1. ПРЕДПОСТАВКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ГРАДОУСТРОЙСТВЕНАТА ТЕОРИЯ**
 - 1.1. Градоустройството при условията след 1945 година**
 - 1.1.1. Модерно градоустройство в края на индустриалната епоха
 - 1.1.2. Постмодерно градоустройство в постиндустриалното общество
 - 1.1.3. Градоустройство за формиращото се информационно общество
 - 1.2. Научни предпоставки**
- 2. ОСОБЕНОСТИ И ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА ГРАДОУСТРОЙСТВЕНАТА ТЕОРИЯ**
 - 2.1. Определяне и особености на градоустройствената теория**
 - 2.2. Разкриване на направления в градоустройствената теория**
- 3. ПРЕГЛЕД НА НАПРАВЛЕНИЯТА В ГРАДОУСТРОЙСТВЕНАТА ТЕОРИЯ**
 - 3.1. За териториалното и пространствено устройство на града**
 - 3.1.1. Функционализъм
 - 3.1.2. Структурализъм
 - 3.1.3. Структурно-функционално направление
 - 3.2. За формата в градоустройството**
Морфологични направления:
 - 3.2.1. Историко-морфологично направление
 - 3.2.2. Неорационализъм
 - 3.2.3. Контекстуализъм
 - 3.2.4. Пространствен синтаксис*Образ, език, формообразуване:*
 - 3.2.5. Образно-възприемателно направление
 - 3.2.6. Езиково-семиотично направление
 - 3.2.7. Деконструктивизъм
 - 3.3. За отношенията човек – пространствена среда**
 - 3.3.1. Средово-поведенческо направление
 - 3.3.2. Феноменологично направление
 - 3.3.3. Критичен регионализъм
 - 3.3.4. Екологично направление и устойчиво развитие

3.4. За процесите и градската комплексност

3.4.1. Теории за потоците и мрежите

3.4.2. Теории за формирането и развитието на града

3.4.3. Теории за комплексните градски форми

3.5. Общи теории

4. ХАРАКТЕРИСТИКА И РАЗВИТИЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ГРАДОУСТРОЙСТВЕНА ТЕОРИЯ

4.1. Съдържателна и методологична характеристика

4.1.1. Концептуално-съдържателна характеристика

4.1.2. Методологично ориентиране

4.1.3. Съдържателно-методологични тенденции

4.2. Структура и развитие на градоустройствената теория

4.2.1. Фази в развитието на градоустройствената теория

4.2.2. Концепция за структурата и развитието на градоустройствената теория

4.3. Някои констатации и препоръки относно българската градоустройствена теория

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Справка за приносите на изследването

Публикации по темата на дисертацията

ЛИТЕРАТУРА

ПРИЛОЖЕНИЯ

Списък на приложенията